

JEFFREY D. SACHS

EPOCILE
GLOBALIZĂRII

Geografie, tehnologie și instituții

Traducere din limba engleză de
Anca-Ana-Maria Moise

Capitolul 2

Epoca paleoliticului (70 000 î.H.–10 000 î.H.)

Trecutul evolutiv al speciei noastre, *Homo sapiens*, poate fi reconstituit până în urmă cu vreo șase milioane de ani, în Africa, atunci când linia noastră ancestrală a primatelor mari s-a ramificat în două, dintre care una a evoluat în oamenii moderni, iar cealaltă, în cimpanzeii și în maimuțele bonobo din ziua de astăzi. Genul uman *Homo* a apărut în urmă cu aproximativ patru milioane de ani, când strămoșii biologici ai umanității au început să meargă în două picioare. Prima mare dispersie a hominizilor din Africa a avut loc în urmă cu aproape două milioane de ani, sau chiar mai devreme, când o specie timpurie de *Homo* a părăsit Africa pentru a ajunge în Europa și în Asia. Speciile premoderne de *Homo*, precum neanderthalienii, denisovanii și altele, au evoluat în Asia și în Europa înainte de apariția oamenilor moderni din punct de vedere anatomic. Rămășițele unor vânători hominizi care foloseau unelte din piatră cu sute de mii de ani în urmă au fost descoperite de-a lungul Europei și Asiei. Aceasta a fost cu adevărat prima globalizare, fără a fi declanșată, însă, de oamenii moderni din punct de vedere anatomic.

Marele progres evolutiv al genului *Homo* a implicat o creștere masivă a capacității creierului, în special a cortexului frontal, cel care are rol cognitiv. Este posibil ca acest proces

evolutiv, numit „encefalizare”, să fi avut loc odată ce o specie timpurie de *Homo* a descoperit modalități îmbunătățite de a-și vâna prada și de a-i găti carnea, fapt ce i-a oferit un impuls de energie concentrată care putea alimenta creiere mai mari, cu o putere cognitivă mult sporită. Creierile hominizilor consumă o cantitate enormă de energie, asemenea centrelor de date energointensive ale marilor companii de tehnologie. Creierul oamenilor moderni din punct de vedere anatomic, sau *Homo sapiens*, reprezintă aproximativ 2% din masa noastră corporală, dar ne consumă circa 20% din energia metabolică.

Cele mai convingătoare dovezi sugerează că specia *Homo sapiens* a apărut pentru prima dată în savana africană în urmă cu aproape 200 000 de ani, la începutul unei perioade cunoscute sub numele „paleoliticul mijlociu”, deși trebuie să subliniem că descoperirile genetice și cele ale unor noi fosile continuă să modifice cronologia estimată¹. Potrivit biologului evoluționist E.O. Wilson, caracteristicile fundamentale ale naturii noastre umane – precum capacitatea de a coopera în cadrul grupurilor, pe care el o numește „eusocialitate”, și atitudinea foarte agresivă față de alte grupuri – au evoluat în savana africană ca urmare a competiției între grupuri pentru teritoriu și a selecției naturale rezultate la nivel de grup, între grupurile concurente de *Homo sapiens*. Oamenii din timpul perioadei paleoliticului trăiau în mici cete, formate din aproximativ 25-30 de membri, care se îndeletniceau cu căutarea hranei, în așezări ce se schimbau în funcție de anotimp, organizate în jurul focului².

În opinia lui Wilson, selecția naturală i-a înzestrat pe oameni cu trăsături comportamentale precum limbajul și cooperarea în cadrul grupului, abilități ce au contribuit la apărarea taberelor în care trăiau. Asemenea unor societăți de insecte, dar spre deosebire de alte primate mari, *Homo sapiens*

a devenit „eusocial”, adică foarte social. În același timp, socialitatea în cadrul grupului a fost însoțită de agresivitate față de grupurile externe, cooperarea la nivel de grup fiind încurajată de războaiele dintre acestea. Astfel, cooperarea umană, dimensiunea mare a creierului, consumul crescut de carne și grupurile de vânători stabilite în tabere au co-evoluat, modelându-ne, în consecință, distinctiva natură umană.

Prima epocă a globalizării

Conform celor mai recente dovezi, este posibil ca *Homo sapiens* să fi început să migreze din Africa încă de acum 180 000 de ani sau poate chiar mai devreme de atât, ajungând în zone aflate de-a lungul Mării Roșii și, probabil, pe coasta mediteraneeană a Israelului de astăzi³. Cu toate acestea, se pare că primele grupuri care au migrat în afara Africii n-au supraviețuit. O a doua migrație, cunoscută sub numele „Marea dispersie din Africa”, a început în urmă cu 50 000 până la 70 000 de ani, iar de data asta, aceste grupuri au supraviețuit și au continuat să migreze și să se extindă în întreaga lume. În această mare dispersie, oamenii au traversat atât Marea Roșie, ajungând în Arabia, cât și istmul dintre Egipt și estul Mediteranei. Din Arabia și din Levant, oamenii timpurii s-au răspândit spre Asia și Europa, ajungând în Europa în urmă cu aproximativ 45 000 de ani. De-a lungul drumului, ei au întâlnit alți hominizi, neanderthalienii și denisovani, între timp dispăruți.

Figura 2.1 rezumă o teorie recentă cu privire la „Marea dispersie din Africa” și indică momentul estimat al sosirii speciei umane moderne: în Orientul Apropiat, în urmă cu 50 000–60 000 de ani, în Europa și în Australasia*, în urmă cu

* Regiune care cuprinde Australia, Noua Zeelandă, insula Noua Guinee și insulele vecine din Oceanul Pacific (n. tr.).

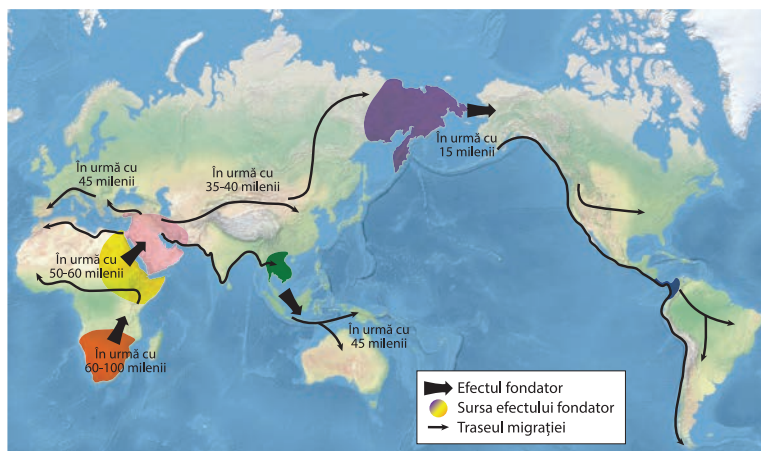

Figura 2.1

Dispersia oamenilor în perioada paleoliticului

Sursă: Brenna M. Henn, L.L. Cavalli-Sforza și Marcus W. Feldman, „The Great Human Expansion”, *Proceedings of the National Academy of Sciences* 109, nr. 44, 2012, pp. 17758–17764, <https://www.pnas.org/doi/10.1073/pnas.1212380109>.

aproximativ 45 000 de ani, și pe cele două continente americane, în urmă cu vreo 15 000 de ani⁴. Perioadele exacte ale dispersiei sunt încă intens contestate de către experți, iar geneticienii, antropologii, arheologii și alții dezbat în continuare dovezile și tehnicile respective. Nu se cunoaște deocamdată cu exactitate dacă a existat o singură dispersie principală sau dacă s-au produs mai multe dispersii, dacă descendenții oamenilor care au părăsit Africa au mai revenit sau nu într-o anumită măsură pe acel continent, și nici nu sunt clare circumstanțele în care oamenii moderni au întâlnit alți hominizi în afara Africii.

În urmă cu 40 000 de ani, atunci când omenirea a ajuns în Australia, grupurile nou-venite, aflate în căutare de hrană, au vânat până la dispariție o mare parte din megafaună, compusă din animale de mari dimensiuni, cu o greutate de peste

44 de kilograme⁵. Aproximativ 85% dintre mamiferele mari de pe continent au dispărut la scurt timp după sosirea oamenilor, la fel ca o serie de păsări și de reptile. În prezent, se dezbate dacă extincțiile au fost cauzate exclusiv de uciderea excesivă a animalelor de către oameni sau dacă a fost vorba despre o combinație între vânătoare și schimbările climatice. Dovezile recente acuză în mare parte, dacă nu chiar în totalitate, vânătoarea excesivă exercitată de om⁶.

Același lucru s-a întâmplat în cazul celor două continente americane, cu aproape 33 000 de ani mai târziu. Sosirea grupurilor nomade prin Beringia a contribuit la dispariția mamutului lănos, a mastodontului, a leneșului de pământ Shasta, a felinei cu dinți de sabie și, în special, a calului sălbatic. În cele două Americi, se pare că vânătoarea excesivă și schimbările climatice au jucat un rol sinergic în producerea extincțiilor. Cel mai probabil, calul sălbatic și mamutul lănos au fost împinși spre dispariție de către oamenii care i-au vânat pentru carne. Extincția felinei cu dinți de sabie probabil că a fost mai puțin directă, fiind rezultatul unui declin al prăzii felinei, cauzat tot de către oameni. Este posibil ca alte animale de mari dimensiuni, precum leneșul uriaș și mastodontul, să fi fost împinse spre dispariție nu de către vânătorii umani, ci din cauza unei perioade reci apărute brusc, cunoscută sub numele „Younger Dryas” (o mini-eră de gheață), care a avut loc spre sfârșitul Pleistocenului, debutând acum 12 900 de ani și sfârșindu-se cu 11 700 de ani în urmă, chiar în ajunul Holocenului.

Dispariția calului sălbatic a fost o lovitură devastatoare pentru populațiile amerindiene⁷. Lucrul acesta a avut drept consecință faptul că amerindienii n-au mai putut beneficia de avantajele uriașe aduse de cal, în ceea ce privește transportul și tracțiunea animală, vreme de 10 000 de ani. Următoarea

dată când populațiile indigene au întâlnit acest animal a fost în momentul sosirii cuceritorilor europeni care se deplasau călare, însă era deja prea târziu. Atunci când au sosit, europenii beneficiau de un avantaj copleșitor în ceea ce privește puterea militară, inclusiv avantajul exploatării cailor. Totodată, ei au adus agenți patogeni din Lumea Veche care i-au doborât pe nativi, fapt ce a permis unui număr mic de europeni să subjuge populațiile indigene mult mai numeroase.

De asemenea, este probabil ca apariția speciei *Homo sapiens* să fi cauzat dispariția rapidă a celor mai apropiate rude ale noastre, neanderthalienii și denisovanii. *Homo sapiens* și neanderthalienii au coexistat în Europa și în Asia aproximativ 10 000 de ani, în urmă cu vreo 40 000–50 000 de ani. Neanderthalienii au dispărut în urmă cu aproape 40 000 de ani, dar momentul și cauzele exacte ale extincției lor rămân un mister. Se pare că *Homo sapiens* i-a surclasat pe neanderthalieni, fie direct, în lupta pentru teritoriu, fie indirect, prin obținerea unor succese mai mari la vânătoare și în culegerea hranei, fapt care i-a privat pe neanderthalieni de mijloacele lor de subzistență – un proces cunoscut ecologiștilor sub numele „excludere competitivă”. Neanderthalienii aveau capacități mintale și abilități de adaptare care le-au permis să supraviețuiască sute de mii de ani. Natura exactă a avantajelor speciei *Homo sapiens* este incertă, dar este posibil ca ele să fi inclus capacitatea de a vorbi, o mai mare abilitate de a stăpâni focul, o disponibilitate crescută de cooperare sau alte trăsături, însă multe astfel de lucruri rămân neclare.

Cu toate astea, în mod cert, *Homo sapiens* și neanderthalienii s-au încrucișat. Genele neanderthaliene au intrat în genomul uman al populațiilor care trăiau în afara Africii și au întâlnit populațiile europene și asiatice de neanderthalieni. Aproximativ 2% din genomul eurasiaticilor moderni este

moștenit de la neanderthalieni. În mod similar, circa 5% din genomurile indigenilor din Australasia sunt moștenite de la denisovani, la fel ca o parte dintre genele tibetanilor, care se pare că i-au întâlnit pe denisovani în zonele superioare ale platoului tibetan⁸. Chiar dacă a rămas doar o singură specie din genul *Homo*, *Homo sapiens*, noi întrupăm, literalmente, și rudele noastre ancestrale.

Accelerarea culturală

În timpul ultimei perioade glaciare, cunoscută de cercetătorii din domeniul științei Pământului drept Pleistocenul superior, *Homo sapiens* trăia în grupuri mici de indivizi strâns înrudiți. Economia se baza pe vânătoare și pe culesul hranei, activități realizate prin practicarea nomadismului. În mod inevitabil, densitatea populației era foarte scăzută, probabil cam o persoană pe kilometru pătrat. Pe durata acestei lungi perioade de nomadism, care a început acum aproximativ 50 000 de ani, societățile umane au avansat datorită unei combinații între evoluția biologică și cea culturală.

Conform dovezilor moderne, o mare accelerare a dezvoltării culturale umane a avut loc în această perioadă, odată cu tranziția de la paleoliticul mijlociu la paleoliticul superior. Dovezile antropologice sugerează apariția artei, a limbajului și a practicilor religioase, sau cel puțin un progres considerabil al acestor practici culturale. O listă parțială a realizărilor semnificative datate în jurul perioadei menționate include tabere și așezări, gropi pentru depozitare, picturi rupestre și petroglife, figurine sculptate, pescuit, utilizarea de noi materiale, cum ar fi osul, confecționarea de unelte mai diferențiate, decorarea corpului și schimbul de obiecte prețioase pe distanțe lungi.

Cauzele acestei revoluții culturale rămân necunoscute și sunt în continuare contestate⁹. Unii neurobiologi speculează că apariția limbajului și a altor progrese culturale a depins de schimbări biologice în neuroanatomia umană – cu alte cuvinte, o schimbare evolutivă a speciei¹⁰. Alți oameni de știință contestă această concluzie, susținând că revoluția din paleoliticul superior a fost, în esență, de natură culturală, nu biologică, fenomen pe care-l aseamănă cu revoluția ulterioară a agriculturii din neolitic, descrisă în capitolul următor. Cel mai probabil, revoluția din timpul perioadei neoliticului a rezultat mai degrabă ca urmare a unor factori culturali și ecologici, decât a anumitor schimbări biologice ale omului.

Oricare ar fi cauzele, omenirea a atins un anumit nivel de „modernitate” în paleoliticul superior în ceea ce privește limbajul, artele, religia și alte aspecte ale culturii. Ansamblul uman din domeniul cunoașterii a început să înflorească, iar populațiile au crescut, fapt care ar fi putut să fie atât o cauză, cât și un efect al schimbărilor culturale. Este posibil ca densitatea mai mare a populației să fi sporit lupta competitivă pentru supraviețuire între grupurile concurente. La rândul său, competiția aceasta intensificată este posibil să fi accelerat evoluția culturală și biologică spre cooperare în cadrul grupului. Mai mult, revelația culturală a dus la multe alte progrese. Migrațiile umane au ajuns în noi regiuni, inclusiv în nordul mai îndepărtat al Eurasiei și, în cele din urmă, în zona Beringiei sau de-a lungul apelor costiere ale Pacificului din Beringia, precum și în America de Nord, în urmă cu 14 000–16 000 de ani¹¹.

Putem spune cu oarecare certitudine că limbajul a fost cel mai mare progres „tehnologic” al Pleistocenului superior. Limbajul a dat naștere unei vieți sociale mult mai complexe, unei memorii sociale a progreselor culturale transmise pe

cale orală de la o generație la alta și unei diviziuni crescânde a muncii în cadrul societății. Pe scurt, limbajul a pus bazele unei socialități ridicate în cadrul grupului, a unor culturi complexe, a unor progrese în domeniul cunoașterii, precum și bazele transmiterii intergeneraționale a cunoștințelor, toate acestea definind specia noastră încă de la acea vreme.

Societatea umană în paleoliticul superior

Conturul societății umane din perioada paleoliticului superior este de mare interes pentru noi, deoarece cunoașterea mai multor lucruri despre aceste societăți timpurii ne-ar ajuta să înțelegem natura noastră umană fundamentală înainte de suprapunerea sedentarismului, a agriculturii și a culturii moderne. Cea mai mare parte a acestei preistorii se pierde în negura timpului. Și totuși, cercetătorii cutezători, folosind instrumentele unei varietăți de discipline (precum antropologia preistorică, arheologia, lingvistica preistorică, genetica și antropologia societăților nomade moderne), au reușit să emită concluzii pertinente cu privire la caracteristicile-cheie ale societăților nomade din paleoliticul superior, cum ar fi mărimea comunităților, structurile interne de ierarhizare și comportamentul în interiorul grupului față de cel din afara grupului, precum și stările de conflict și de acalmie dintre acestea.

Dovezile extrase din siturile funerare, analiza genetică a siturilor antice și tiparele societăților nomade moderne sugerează o structură ierarhică a comunităților. Cea mai mică unitate este ceata (formată cu aproximație din 50 de persoane, adunate în jurul taberei nocturne), următorul nivel este clanul (de vreo trei ori mai mare decât ceata, format din aproape 150 de persoane), apoi urmează hoarda (de vreo trei ori mai

mare decât clanul, compusă din circa 500 de persoane). Cea mai mare structură a grupului este tribul, de trei ori mai mare decât hoarda, format din aproximativ 1 500 de indivizi. Unii cercetători au sugerat că dimensiunea de aproximativ 150 de persoane a unui clan reflectă constrângerile cognitive umane vizând dimensiunea grupurilor foarte unite. Chiar și în prezent, grupurile de afaceri și rețelele sociale restrânse au, în general, aceeași dimensiune. Dovezile provenite de la nomazii moderni și din înregistrările genomice antice recoltate din cel puțin un sit funerar – Sunghir, din Rusia – arată că grupurile evitau consangvinizarea prin menținerea unor rețele sociale și de împerechere mai ample¹².

Dovezile desprinse din observarea societăților nomade moderne arată o structură socială egalitară în cadrul lor. Spre deosebire de alte specii de primate, cum ar fi cimpanzeii, cu o ierarhie strictă constând în masculi dominanți și masculi subordonați, structura societăților nomade umane pare a fi, în esență, egalitară. Herbert Gintis și colegii lui sugerează existența a două forțe principale: beneficiile foarte mari ale cooperării în cadrul clanului, în ceea ce privește vânătoarea, prepararea, împărțirea hranei și creșterea copiilor, și prezența larg răspândită a armelor de vânătoare letale, pe care membrii clanului le-ar putea folosi pentru a rezista oricăror încercări ale indivizilor de a domina clanul¹³. Acest egalitarism dinspre baza piramidei – sfidarea autorității – a fost denumit „ierarhie de dominație inversă”. Cel mai probabil, liderii erau încă importanți, dar se pare că ei se vedeau nevoiți să-și câștige poziția prin persuasiune și prin alte abilități, mai degrabă decât prin forța brută. Conform acestui punct de vedere, egalitarismul a cedat, în cele din urmă, locul structurilor sociale ierarhice în societățile sedentare atunci când statul a acumulat suficientă putere pentru a impune prin forță inegalitatea.

După cum a subliniat Wilson, în societățile nomade, capacitatea puternică de cooperare în cadrul grupului este egalată de potențialul lor de violență extremă împotriva grupurilor externe. Grupurile de nomazi mențin rețele pașnice și de cooperare între triburi, dar recurg la violență extremă împotriva intrușilor atunci când își apără teritoriul. Prezența conflictului nu este prestabilită, ci contextuală, luptele între grupuri izbucnind cu ușurință în cazul în care un grup este amenințat. În asemenea circumstanțe, politicile identitare, care constau în apartenența la propriul grup și lupta împotriva celorlalte grupuri, sunt o componentă a naturii profunde a omenirii.

Câteva lecții din epoca paleoliticului

Epoca paleoliticului a fost perioada de formare a întregii istorii a umanității, când ființele umane s-au răspândit din Africa în toate colțurile lumii, au creat primele culturi, au început să utilizeze limbajul, au format clanuri și au intensificat manipularea naturii, acțiuni care au avut drept rezultat îmbunătățirea vânătorii, progrese în fabricarea uneltelor și apariția artelor. Oamenii s-au adaptat la habitate și la zone climatice foarte diverse și și-au adus cu ei invențiile – atât tehnologia, cât și instituțiile – în timpul migrației. Deși limitate, dovezile arată că societățile acestea timpurii erau mai degrabă egalitare, decât ierarhice. Mai mult, cooperarea se extindea dincolo de rețelele de triburi nomade, deși conflictul putea izbucni și între grupurile concurente.

Această sinteză a epocii paleoliticului oferă câteva lecții provizorii, de fapt, chiar și unele avertismente valabile pentru noi, cei din prezent. Astfel, ne obligă să renunțăm la ideea perimată și liniștitoare conform căreia ființele umane,

prin natura lor, trăiesc în mod armonios și durabil cu mediul înconjurător și că doar capitalismul modern a fost cel care a cauzat crize ecologice. Înțelegem că până și vânătorii-culegători au fost capabili să provoace modificări semnificative asupra mediului, fapt care le-a indus o suferință imensă. Atunci când oamenii au populat Oceania, acum 50 000 de ani, și cele două continente americane, în urmă cu aproximativ 10 000 de ani, ei au cauzat extincția animalelor terestre de mari dimensiuni. Totodată, se pare că au provocat și dispariția rudelor noastre umane cele mai apropiate, oamenii de Neanderthal, fie prin cucerire directă, fie prin „excludere competitivă”, subjungându-i prin acapararea resurselor limitate de hrană și de adăpost. Putem fi cel mai mare dușman al nostru sau, cel puțin, cel mai mare dușman al verilor noștri. Poate că durabilitatea mediului și armonia între culturi nu vor apărea de la sine, însă trebuie instituite cu ajutorul capacității noastre de a raționa și de a privi spre viitor.

Povestea omenirii a avut dintotdeauna o dimensiune globală, iar Jeffrey D. Sachs, renumitul economist și expert în dezvoltare sustenabilă, străbate cele mai importante etape din istoria lumii, arătând modul în care putem face față provocărilor de astăzi, precum și oportunitățile oferite de secolul al XXI-lea.

Sachs îl poartă pe cititor prin șapte epoci distincte de schimbări tehnologice și instituționale, de la stadiile incipiente ale vieții pe Pământ la oamenii moderni timpurii și la migrația pe distanțe lungi, încheind cu reflecții asupra globalizării actuale. Volumul abordează o varietate de teme, precum influența geografiei, tehnologiei și instituțiilor asupra revoluției neolitice, rolul calului în ascensiunea imperiilor, expansiunea teritorială vastă din epoca clasică, progresul civilizațiilor după deschiderea rutelor maritime din Europa spre Asia și cele două Americi, epoca industrializării și epoca digitală din prezent. Dinamica acestor epoci din trecut oferă o perspectivă nouă asupra procesului care se petrece în prezent – o globalizare bazată pe tehnologii digitale.

Epocile globalizării este o carte esențială pentru oricine dorește să înțeleagă lumea noastră, aflată într-o permanentă și rapidă schimbare.

„În această carte erudită și, totodată, accesibilă tuturor cititorilor, Jeffrey D. Sachs reconstituie istoria oamenilor moderni, de la migrația noastră din Africa, petrecută cu aproximativ 70 000 de ani în urmă, până astăzi. Într-o relatare revoluționară, el demonstrează modul în care geografia, tehnologia și instituțiile generează schimbarea.”

PRASANNAN PARTHASARATHI, Boston College

Carte recomandată de

Historia

Parteneri media:

ISBN: 978-606-088-753-9

www.edituracorint.ro